

מהמתחדש ומהמרחש

שם עולם

גיליון מס' 11
תמוז תשע"ה
June 2015

6 רוח במציאות עכורה
במחנות רדום

4 הוראת השואה לגיל הרך
19 תערוכת שמאטעס

4

חדשות מכון "שם עולם"

6

רוח במציאות עכורה במחנות רדום

14

לוח אירועים

18

ביקורת ספרים

19

הצצה לארכיון

19

ורוח אלוקים מרחפת

ראשי אגודות יידי "שם עולם":

מר יהורם גאון

ראש אגודת היידיים הישראלית

הרב צבי ויינרב

נשיא אגודת היידיים ארה"ב

מר מאיר בליסקא

ראש אגודת היידיים N.Y.

מר בובי רכניץ

ראש אגודת היידיים L.A.

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריגר, אורית חרמון

עריכה לשונית: אפרת חבה

עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

בשער: ילד בגטו לודז', 1941, העובד במפעל הכנת סוליות פנימיות לנעלים שהינו חלק מתשלובת תוצרת מפעל השמאטעס שבגטו.

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגר ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך,

אורית חרמון יועצת לפדגוגיה ומתודית, פרופ' גדעון גריף היסטוריון בכיר,

מרים אריאל אגף ארכיון

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי, בנות שירות לאומי

"אשר נשאו לבו" (שמות לה, כא)

הרב אברהם קריגר
ראש המכון

שלום וברכה קוראים ושותפים לדרך, ב"ה מידעון זה יוצא אגב עשייה נרחבת של המכון במיזמים שונים ובקורסים מגוונים. בין הקורסים: קורס להכשרת מדריכי משלחות נוער לפולין, קורס "שליחי זיכרון" לבני הדור השני לשואה, קורסים במיזם "שם עולם באקדמיה" - המטמיע את העיסוק בהתמודדות ובגילויי הרוח בשואה בכמה אוניברסיטות וקורסים נוספים. בין המיזמים, שב"ה הולכים ומתפתחים, מיזמים הנחלת השואה בבתי ספר יסודיים ולהפקת ספרות שואה (ביוגרפית) המותאמת לגילאים שונים; מיזם משותף עם קהילות יהודיות בחו"ל להוראת השואה בקהילות אלו לבוגרים, לנוער ולילדים; מיזם לגיל מצוות - הכוללת התודעות לסוגיות רוח ואמונה בשואה, עיסוק בשאלות זהות, בתפקיד הזיכרון ובמשמעותו ובשימור קשר בין-דורי; רשימת המיזמים והקורסים עוד ארוכה, אך די בזה לראות את המגוון. בעת האחרונה, אנו מקדישים זמן ומאמץ מרכז לקידום תכנית בנייה של קומפלקס מכון "שם עולם", שיכלול: מוזאון נרחב, בית ספר להוראת השואה, ספרייה, ארכיון, אזור מחקר ומנהלה וכן אזור לקיום סמינרים - שיכלול גם חדרי לינה והסעדה.

פרויקט זה דורש מאמץ בתחום התכנוני והארגוני, בתחום הקשר עם הרשויות השונות, ובעיקר בתחום גיוס המשאבים. אנו מקווים שבקרוב נבשר על תחילת הליך הבנייה בפועל. בהזדמנות זו אני מזמין אתכם, ציבור יקר ואוהד, לפקוד את המכון ולהיעזר בנו בכל עניין, וכן אני פונה אליכם בבקשה לגלות את שותפותכם לרעיון ולדרך ולסייע בכל דרך שתמצאו לנכון בהגשמת חזון העתיד הקרוב של המכון - בין ברעיון ובעצה, בין במעש ובמשאבים. במידעון זה, פרושה משנתנו וניכרת היא הן במאמר המדעי ובמאמרי המשנה, הן בדיווח על הפעילות הרבה שנעשית במכון ושאליה אתם נחשפים בכל גיליון שיוצא ושמגיע אליכם. אנו נוכחים שוב ושוב עד כמה משנת המכון, תפיסתו ודרכו חשובות ונחוצות - הן לשיח ההיסטורי, הן לשיח בדבר הזהות היהודית והמלחמה באנטישמיות, הן להטמעת ערכים, מוסר ואנושיות שהתקיימו גם בימי החשכה הנוראה.

בידידות רבה,
הרב אברהם קריגר
ראש המכון

**"בכל שאלך אני שומע צעדים
אחיי בדרכים, בניצות, ביערות
עמוסי חשכה, מקרה רועדים,
רדופי להבות, מגפות ופחדים..."**

(בכל שאלך / ש' שלום)

אורית חרמון
עורכת

גם אז בתקופה הקשה מנשוא של שואת יהודי אירופה וגם כיום אנו מצווים לשמוע את צעדיהם של אחינו בכל מקום שאנו הולכים אליו, לשמוע את צעדיהם בדרכים, בגטאות, במחנות עבודת הכפייה ובתאי הגזים. אנו מחויבים להמשיך ולשמוע את קולם כדי שנוכל להעביר את קולם הלאה. כדי שנוכל להיות עבורם פה, צינוה, שופר הבוקע את השמיים, הבוקע את היקום כולו, המעביר את סיפורם, בהיעדרם, לדורות הבאים.

במידעון זה, במדור "חדשות המכון", תתוודעו לשני נושאים משמעותיים שבהם המכון עוסק בשנה האחרונה: האחד - הוראת השואה לגיל הרך, המבוססת על תחושת חובה כלפי ילדי ישראל וכלפי המסורת היהודית שקיבלנו ושאותה אנו מבקשים להוריש לדורות הבאים; השני - קורס "דור שני", המכשיר את בני הדור השני לשואה המשתתפים בו להיות שליחי זיכרון השואה ולעסוק בהנחלתה בחברה הישראלית.

מאמרה של פרופ' שרה בנדר עוסק בגילויי רוח במציאות העכורה שבמחנות עבודת הכפייה שבמחוז רדום. המאמר מתאר את חיי היהודים במחנות העבודה ברדום ואת חיי התרבות והרוח שנארגו בהם.

בהמשך המידעון נקרא על אירועים שונים ומגוונים שהתרחשו במכון במהלך החודשים האחרונים. שניים מהבולטים שבהם הם השקת ספר חדש שהוציא המכון, הספר "חלום אחד באושוויץ", המספר את סיפורו של יצחק כהן, ניצול שואה מסלוניקי, ובמקביל המכון מוציא מסעות ליוון בעקבות סיפור השואה של יהדות סלוניקי. אירוע משמעותי נוסף הוא הפקת סרט תיעודי חדש: "שאלות של חיים ומוות", העוסק בהתמודדות ידוענים שהשתתפו במסע "תעצומות נפש" שהוציא המכון לפני כשנתיים עם הסוגיה של הנחלת זיכרון השואה. מידעון זה יוצא לאור לקראת ימי בין המצרים - הם שלושת השבועות שבין שבעה-עשר בתמוז, היום שבו הובקעה חומת ירושלים, לתשעה באב, היום שבו חרב בית המקדש. ימים אלה מציינים את הצרה ואת המצוקה שבחורבן בית המקדש הראשון והשני. ואנו, בימים אלו, מבכים על כך ועל החורבן הנוסף שאירע לעמנו בתקופת השואה ולא שוכחים להמשיך לבכות ולעלות לתודעה הציבורית הרחבה את זכר חורבן הקהילה היהודית הענפה בתקופת השואה ולחבוט את מותם ולשמר את זכרם.

**"...וכל אדם ייתבע על מותם,
ושמים מעל עוד ירדו לבכותם,
ועולם ומלואו על קברם מצבה."**

(בכל שאלך / ש' שלום)

בתקווה להנצחת זכרם,
אורית חרמון

הוראת השואה

לגיל הרך

(תלמידי כיתות א'-ו')

במדינת ישראל רב השיח על השואה, והציבור עוסק בו במסגרות משפחתיות, חברתיות, תרבותיות ותקשורתיות. אחת לשנה, ביום הזיכרון לשואה, רוב העם מתלכד ברצון לזכור את שהיה ולהנחיל את הזיכרון לדורות הבאים.

אמנם, המבוגרים הם שמנהלים את השיח, אך החברה כוללת גם ילדים צעירים וצעירים מאוד, והם שומעים את השיח בנושא בבית, בין חברים ובאמצעי התקשורת, אם כי השיח אינו פונה לילדים, והם בחזקת נוכח-נעדר. רוב המבוגרים כלל אינם רוצים שהילדים ייחשפו לנושא, ורבים מהם חוששים מחשיפת ילדים לנושא כה מעיק ובעיקר מעורר חרדה.

השיח בנושא, אם כן, אינו פונה אל הילד, והילד אינו מבין את המילים ואת המושגים המושמעים בו, אך הוא חש את העוצמה הרגשית שמעורר הנושא. הילד קולט שמדובר במשהו קשה, שמישהו עבר חוויה קשה מנושא, והבנה זו מאיימת ומרתיעה, במיוחד כשאין מדברים אתו על כך. מצב כזה משאיר את הילד באי-ידיעה, והוא פונה לחבריו או לדמיונותיו כדי להשלים את התמונה.

לקראת יום הזיכרון לשואה תשע"ד ועל-פי החלטת שר החינוך באותה עת, הרב שי פירון, בדבר קיום שיעורים על תקופת השואה לתלמידי בתי הספר היסודיים מכיתה א' ומעלה, הופצו תכניות בנושא המותאמות לגילאים השונים. מכון "שם-עולם", השותף לחקר השואה

ולחינוך להכרת מאורעות השואה, הצטרף אל מגמה זו מטעמים של חובה: חובה כלפי ילדי ישראל וחובה כלפי המסורת היהודית שקיבלנו ושאותה אנו מבקשים להוריש לדורות הבאים.

מניעי התכנית ומטרותיה:

- רצון לחבר את ילדי ישראל למסורת ישראל לדורותיה.
- להציג לילדי ישראל את החיים היהודיים החיוניים שהתקיימו בתקופת השואה.
- להטמיע בקרב מחנכים את הגישה הדורשת שיתוף של הילדים בשיח ולתת בידיהם כלים מתאימים להנחלת התקופה על-פי ההתפתחות הגילאית.
- לחנך דור שיתייחס אל היהודים בתקופת השואה לא כאל קרבנות חסרי ישע, אלא כאל כאלה שמסרו נפשם כדי לחיות וכדי לקיים את הרוח היהודית.
- לגמד את הרתיעה מפני עיסוק בנושא ולקדם מציאות שבה ידובר על תקופת השואה לא רק ביום הזיכרון לשואה, אלא בשיחות שעוסקות באמונה ובערכים.

הילדים הצעירים ודאי אינם מסוגלים להבין את ממדי הרוע, אבל הם יכולים להבין את הטוב שנשמר בתוך הרוע. הם יכולים להבין אווירה של חוסר תחרותיות, של התחלקות במועט שיש, של לימודים בהיחבא ושל עזרה לחלשים יותר. תפקידנו לחשוף אותם לתקופת השואה דווקא מתוך החיים, לשמור עליהם לבל תציף אותם בהלה וחרדה, להביע אתם את הכאב ואת הצער על האבדן ולחזק בהם את תחושת החמלה. קריאת סיפור משותפת, שיחה ודיבור עם ילדים יועברו רק מפי המחנך המוכר. את הלימוד

קורס דור שני שליחי זיכרון השואה

הנושאים שכדאי לשלב בסיפור, שימוש בכלים מתודיים של אמנות הסיפור, שימוש בתצלומים ועוד.

4. מעגל עיבוד פנימי - בתמיכת פסיכולוג ויועץ ובשימוש בכלים של פסיכולוגיה-סוציולוגיה - לשילוב חווית הדור השני בסיפור של הדור הראשון. הקורס מתנהל כקבוצתי וכפרטני במקביל.

מלווים אותו ומדריכים בו טובי המרצים והמומחים של מכון "שם-עולם", וכן אנשי מקצוע נוספים, בעיקר בתחומי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה. בוגרי הקורס הראשון חוו חוויה מטלטלת ומעצימה, שהביאה את רובם לכתוב סיפור הוריהם, ששרדו את השואה, מנקודת מבטם של הדור השני. אלו כתבו את סיפורי הוריהם והם מעבירים אותם הלאה במסגרות חינוך פורמליות ובלתי-פורמליות באירועים שונים. בני הדור השני שעברו את הקורס מרחיבים את מעגל אנשי העדות היכולים למסור את סיפוריהם של הניצולים ולקיימם בתודעה הציבורית. בשנה הבאה בעז"ה יפתח מחזור שני של קורס דור שני.

השנה בפעם הראשונה נפתח במכון קורס "דור שני - שליחי זיכרון בחזית הנחלת השואה". מטרת הקורס היא להכשיר את בני הדור השני לשואה ליום שבו הם יהיו אלו שיספרו את סיפור הניצולים, בהעדרם. ליום שבו הם יהיו נושאי זיכרון השואה לדורות הבאים.

ייחודו של הקורס הוא בהיותו מבנה את סיפור העדות של בן הדור השני. הבנייה זו משלבת בין הסיפור ששמע מכלי ראשון ובין מה שחווה הוא כבן לאותו כלי, עם ידע בתחומי ההיסטוריה והמתודה הנוגעים לסיפור.

הקורס עוסק בפיתוח הכישורים הדרושים למשימת העברת הסיפור, בתפיסה שכל אחד ממשתפי הקורס ישתמש בידע הרחב שהוא רוכש בקורס להעברת הסיפור האישי. פיתוח הכישורים נעשה בארבעה מעגלים בו בזמן:

- 1. מעגל של ידע היסטורי כללי** בנושא השואה והכרת מושגי יסוד בנושא, בהעמקה בתת-תחומים שונים המתקשרים לסיפורם של המשתתפים.
- 2. מעגל של הכרת פרטים היסטוריים** הנוגעים לסיפור האישי של כל אחד מהמשתתפים: ידע מעמיק ביחס לערים, לאתרים ולמושגים הקשורים לעדות האישית (למשל ביחס לעיר שבה חי הניצול עד השואה). הסיפור נלמד ונחקר בעבודה פרטנית, בסיוע צוות המכון. כן עוסקים המשתתפים בחקר פרטני להשלמת פרטים וחסרים בסיפור האישי בעזרת מקורות ארכיוניים וכדומה.
- 3. מעגל מעשי** לגיבוש הסיפור, קרי: בחירת

לגיל הרך נעשה באמצעות התוודעות להתמודדויות של משפחה מורחבת ושל קהילה רחבה ומורכבת יותר. דווקא התייחסות לנושא השואה כאל סוד אשר רק בבוא היום יהיה מותר ונכון לדבר עליו עלולה לגרום חרדה. הילד יימנע מלשאול שאלות ויחבר לעצמו תשובות דמיוניות שעלולות להשפיע עליו לרעה. לעומת זאת, שיתוף הילד בנושא ומענה לשאלותיו בהתאם לגילו וליכולת הבנתו עשויים להקל עליו מאוד את ההתמודדות עם הנושא, לחבר אותו לעם היהודי הערכי, המוסרי ולפתח בו יכולת לגלות אמפתיה ביחס לכל סבל. עד כה, פיתח צוות פיתוח תכנים של המכון שלוש ערכות לימודיות העוסקות במטרות שהצבנו לעצמנו והמחולקות על-פי כיתות (א'-ב', ג'-ד', ה'-ו').

רוח במציאות עכורה

שברליקובסקה ושקולנה מחנות לעבודת
כפייה ליהודים בעיר רדום
פולין: 1942-1944

פרופ' שרה בנדר

(Glinica), ובו כ-8,000 יהודים; והשני בחלק מהעיר הישנה, ובו כ-25,000 יהודים.² חיסול יהודי רדום החל אור לחמישה באוגוסט 1942, עם הוצאת היהודים מהגטו בגליניצה, ונמשך עד לפינויו של הגטו הגדול, בשישה-עשר באוגוסט. במהלך פינויים של שני הגטאות הללו, רצחו הגרמנים כאלפיים יהודים במקום ושלחו כ-27,000 יהודים לטרבלינקה.³

ברדום נותרו כ-4,500 יהודים והם רוכזו בשני מקומות עיקריים: כ-3,000 נפש נדחסו לדירות במעין גטו קטן, שהרחוב המרכזי בו היה רחוב שברליקובסקה; וכ-1,500 יהודים המשיכו להתגורר במקומות העבודה שבהם הועסקו עד לגירוש, כגון בבית החרושת לנשק. כרבע מכלל היהודים שלא גורשו לטרבלינקה היו נשים, בנוסף היו רשומים גם כשבועיים ילדים. כל היהודים הנותרים ברדום נחשבו עובדי כפייה.

הוחלט שהיהודים ישמשו מעין עבודה כלכלית. בקיץ 1942, לאחר דיונים רבים, הגיעו הוורמאכט, המשטרה והאס-אס בג"ג לסיכום שעל פיו מאה אלף יהודים ישולבו בשוק העבודה.¹ בה בעת נקבע שלפי שעה אין לגרש יהודים שעבדו במפעלים לייצור אמיל, ביגוד, נשק, תחמושת וכדומה, אך יש להיפטר במהירות מהמוני היהודים הבלתי-יעילים. ועדה מיוחדת דנה בהעברת יהודים לתעשיית החימוש וקבעה כי בצמוד למפעלים לייצור נשק ותחמושת שבמחוז, יוקמו מגורים לעובדי כפייה יהודים - קומפלקס מחנה-מפעל. בהתאם להחלטה זו, מאוקטובר 1942 ואילך הוצאו פועלים יהודים שנדרשו לתעשיית החימוש, ולו זמנית, מכלל המיועדים להשמדה.

ערב הקמת הגטו ברדום, באפריל 1941, התגוררו בעיר כ-33 אלף יהודים. יהודי רדום נכלאו בשני גטאות: האחד בפרוור גליניצה

בחיבור זה תיאור חיי היהודים במחנות העבודה ברדום לצד תיאור חיי התרבות והרוח שנארגו בהם. רוב יומם של האסירים היהודים במחנות אלה התמקד בעבודתם במפעלים שונים, שאליהם יצאו מן המחנה, ובנושאים קיומיים. אך בשעות הפנאי הספורות שהיו להם, התקיימו גם חיי חברה והיבטים תרבותיים-רוחניים, ובהם בא לידי ביטוי עולמם הערכי של יהודי המחנה.

בסוף אוקטובר 1939, הוגדר מחוז רדום בפולין כאחד מארבעת מחוזות הגנרלגוברנמן (להלן ג"ג). העיר רדום הייתה אחת הערים המרכזיות במחוז. מאביב 1942, זמן קצר לאחר תחילתו של "מבצע ריינהרד" לחיסול יהודי פולין, התחוללו שינויים משמעותיים בתעשיית הנשק בגנרלגוברנמן. כדי להקל את המחסור בידיים עובדות שנוצר בשוק העבודה וכדי להמשיך להעסיק עובדים בייצור נשק,

* התצלומים במאמר זה הועסקים בעבודת כפייה של יהודים ברדום לקוחים מתוך אוסף תצלומים של חיילים גרמנים בארכיון "שם עולם"

J., Mlynarczyk, .1
Judenmord in
Zentralpolen, Der
Distrikt Radom im
Generalgouvernement
1939-1945,
Darmstadt, 2007,
pp. 334-335; L.,
Kaczanowski, Die
Hitlerfaschistischen
Todesfabriken im
raum von Kielce,
Główna Komisja,
1983, pp. 4-9

.2 א', שטיין, ראדום,
תל-אביב, 1961, עמ'
230-229

.3 על הגירוש בהרחבה
ראו: שם, עמ' 242-237.

לפי ההסכמים בין הוורמאכט לאס-אס מקיץ 1942 בדבר שילובם של יהודים בעבודה למען הרייך, היה אפשר להניח כי הגטו הקטן נוצר כשלב זמני וקצר לקראת היותו מחנה מגורים לעובדי כפייה יהודים. הגטו הקטן גודר על תושביו והופרד מיתר חלקי העיר, וכבר בסוף אוגוסט 1942 הוגדר כמחנה שברליקובסקה למגורי האסירים היהודים שברדום. בכניסה אליו הוצבו שומרים וליד שער הכניסה נתלה שלט שעליו נכתב: "מחנה לעבודת כפייה" (Zwangsarbeitslager). המחנה היה בשליטת האס-אס והמשטרה של מחוז רדום, בפיקודו של ראש המשטרה והאס-אס הרברט בטכר (Boettcher).

היהודים בשברליקובסקה רוכזו בצפיפות רבה - בחדר ממוצע נדחסו בין עשרה לחמישה-עשר איש. כל מבנה, לרבות דירים, אורוות ועליות גג, שימש לדירור. בתי המגורים היו הרוסים, הקירות והתקרות היו מזהמות, ומחוסר מקום ישנו גם על

רצפות, על שולחנות ועל ספסלים. בחורף 1942-1943, הוגבל השימוש בחשמל לשעה בערב ולשעה לפנות בוקר, ורוב הזמן השתמשו למאור בעששיות נפט או בנרות. מי שמכר רכוש (מפות, כלי מיטה, טבעות, מטבעות, שעוני זהב ועוד) לפולנים ערב הגירוש, באוגוסט 1942, והפרוטה הייתה מצויה בכיסו יכול היה לרכוש מצרכי מזון מן הפולנים, הן במקומות העבודה הן סמוך לגדר שהקיפה את מחנה המגורים.

היודנראט, שפעל בימי הגטו, חדל להתקיים, ובמקומו הוקמה "מועצת היהודים" (שהייתה עם הזמן ל"מועצת המחנה"). לתפקיד ראש המועצה מינו הגרמנים את ד"ר לודוויג פסטמן (Fastman), ולסגנו את ד"ר נחום שנדרוביץ'

(Szederowicz). גם שמה הרשמי של המשטרה היהודית, שנקראה עד כה "משטר הסדר" (Ordnungsdienst), הוסב ל"שירות היהודי לשמירת הסדר", ועל ניהולה הופקד עו"ד ליאון סיטנר. המשטרה היהודית הופקדה על כל סידור העבודה במחנה וניהלה כרטסת מדוקדקת של מספר העובדים בציון מקצועם. הכרטסת הועברה לידי משטרת הביטחון (Sipo), ורק הרשומים בה הורשו להימצא במחנה, ועל-פי מספרם הוקצו מנות המזון.

למעט בשעות העבודה, נאסר על היהודים לצאת מתחום המחנה. היה עליהם לענווד סרט עם מגן

אך בשעות הפנאי הספורות שהיו להם, התקיימו גם חיי חברה והיבטים תרבותיים-רוחניים

דויד על זרועם, נאסר עליהם ללכת במדרכה, לעזוב את מקום העבודה, לחבור לפולנים מחוץ לשעות העבודה, לכתוב מכתבים לכתובות מחוץ למחנה, לעסוק במעשי חבלה ולהחליף מקום עבודה ללא אישור. שוטרים יהודים ליוו את אלפי היהודים שיצאו מהמחנה מדי יום

ביומו לעבודה, והמשטרה היהודית רשמה את תנועת תושבי המחנה, את מספר מקומות העבודה, את שמות היהודים שנשלחו למחנות עבודה מחוץ לרדום ועוד.⁴

המנהל הגרמני של המחנה העביר לד"ר פסטמן את המזון שנועד למטבחים (מטבח שני נפתח בשנת 1943), הן במחנה המגורים הן במקומות העבודה. פעם בעשרה ימים הייתה חלוקת מזון נוספת על חלוקת המזון במקומות העבודה. לשוטרים היהודים היה מטבח נפרד ומזונם היה משופר, עשרות הילדים הרשומים אכלו עם השוטרים. מדי יום ביומו דאגו עובדי המטבח להותיר אוכל למאות היהודים

שעבדו בבית החרושת לנשק, שבו מנת המזון שחולקה הייתה קטנה במיוחד.⁵ החיים במחנה התנהלו כסדר, כפי שעולה גם מזיכרונותיה של מרים בידרמן: "בגטו רדום [במחנה שברליקובסקה] חיו בטוב, ישבו בדירות מסודרות... ואכלו מזון משובח. לאנשים אלה

היה... כסף ודרך הגדר הם קנו את הרכוש הדרוש להם מפולנים... כל תושבי הגטו קיבלו מנה יומית של לחם וריבה... פעמיים ביום מרק... אכלנו לשוועב".⁶ אולם, כמו בגטו לפניו, גם במחנה היו פערים כלכליים והחברה לא הייתה הומוגנית, אף שאיש מן הניצולים לא ציין בזיכרונותיו ניצול מרות או היררכיה בולטת במחנה.

כשלוש מאות יהודים - בכללם חלק מהשוטרים היהודים, רופאים, פקידי "מועצת המחנה", עובדי מטבח, עגלונים וסבלים - עבדו דרך קבע בעבודות שונות בתחומי מחנה המגורים בשברליקובסקה. בשטח המחנה היו בית חולים, מרפאה ומעבדה רפואית בהנהלתן של ד"ר קליינברגר וד"ר נויפלד, ועבדו בו בקביעות רופאים

4. שם, 243-244.

5. שם, שם.

6. מ', בידרמן, נעורים בצל המוות, תל-אביב, עמ' 112.

7. לעיל הערה 4, עמ'

249-250.

עובדי המטבח דאגו לספק לשומרי הכשרות מבין העובדים חצי ביצה במקום בשר הסוס שניתן פעמיים בשבוע

נרתמו להציל יהודים אלו, ואף הצליחו להציל את רובם. הם הסתירו אותם בין הגרוטאות או צירפו אותם כעובדים מן המניין באיסוף הרכוש. הם אף סיפקו משקה משכר לגרמני המפקח כדי להבטיח שלא יסכל את מאמצייהם.¹⁰ הצלת יהודים, בסיכון החיים ובגילוי יזמה, יש בה ציון דרך לבאות ורמז להתנהלות שתשרור במחנה העבודה עצמו - התנהלות שיהיו בה גילויי אנושיות ועזרה הדדית וניסיונות לקיום חיי תרבות ורוח.

חיי דת

על-אף העבודה המפרכת שהוטלה על אסירי המחנה, אשר היה בה להתיש פיזית ונפשית, התקיימו במחנה חיי דת. יהודים הקדימו לקום כחצי שעה לפני שעת ההשכמה (שהייתה בחורף שש ובקיץ חמש) כדי להתפלל.¹¹ ברחוב שפיטלנה 2, עמדה דירתו

של ר' אליעזר-אלימלך רוקח, נצר לשושלות חסידיות קוז'ניץ ובלז. ר' רוקח היה דמות מופת, ורבים מבני רדום העריצו אותו ודבקו בו בשנים שלפני המלחמה. אל דירתו התקבצו תמיד, אף לאחר פטירתו קודם למלחמה, עניים שרעבו ללחם ושצמאו לדעת.¹² דירה זו נכללה בתחום מחנה שברליקובסקה, ואליה התכנסו הדתיים שבמחנה: "נכנסו לבית המדרש להתחמם שעה קלה באורה של תורה".¹³ בבית מדרש זה, פעל הגבאי מנדל שטיינבוק: "סיפק טליתות ותפילין ודאג לנרות ויין לקידוש והבדלה. עם השכמת הבוקר היה מעיר יהודים וקורא להם לתפילת שחרית, אמירת תהלים ועוד. הוא היה

למחנה המגורים נמשכה משעות אחר הצהריים עד שעות הערב המאוחרות. ברוב המפעלים עבדו היהודים שבעה ימים בשבוע, אף שרשמית היו ימי ראשון ימי מנוחה. עם החזרה מהעבודה, היו שהלכו לקבל את קצבת המזון, היו שפנו למרפאה והיו שהתגודדו בסמטות המחנה.

גילוי הרוח האנושית במחנה

בחיי מחנה שברליקובסקה ניכרו גילויים של אנושיות ושל עזרה הדדית וניסיון לקיים חיי תרבות ורוח. מציאות זו החלה עוד בטרם הגיעו יהודים למחנה עצמו. עם העברת היהודים מהגטו למחנה העבודה (בשמונה-עשרה באוגוסט), הציבו הגרמנים קבוצות של יהודים למיין את החפצים שנאספו מבתי היהודים⁹ ולאסוף מהם חפצים נוספים, בעיקר רהיטים. "לעתים קרה שמוציאי הרהיטים מבתי היהודים שמעו קול בוקע מבין הגרוטאות: יהודים הצילו! היו אלה יהודים שהגרמנים לא מצאו במקומות סתרים בעת המשלוח הגדול." העובדים היהודים

מספר ואלו טיפלו בחולים במסירות נפש.⁷ בימי הקיץ, החל יום עבודה בשברליקובסקה בחמש לפנות בוקר, ובחורף בשש. שוטרים יהודים ספרו את קבוצות היהודים שהתייצבו בכל בוקר ליד שער הכניסה למחנה, והמידע על מספרם הועבר למשרד האס-אס ולגסטפו. "כולנו היינו מרוכזים ויוצאים לעבודה רגילה כל אחד במקום שלו. אני המשכתי במוסך ואימא שלי המשיכה בבית החרושת לעורות".⁸ הכרטסת שבה מספרי העובדים שימשה גם לחישוב התשלום עבור עבודת הפועלים, שאותו קיבלו האס-אס ומשטרת הביטחון מבעלי המפעלים שבהם עבדו היהודים. כל מפעל או מקום עבודה שהעסיק יהודים שילם לאס-אס חמישה זלוטי לשעה עבור עובד יהודי וארבעה

זלוטי לשעה עבור עובדת יהודייה. לעובדים עצמם לא שולם כל שכר, ובתמורה לעבודתם הם קיבלו במקום העבודה מאתיים גרם לחם ביום, קפה, מרק ולעתים ריבה או מרגרינה. עם הזמן, הוחמר הפיקוח על נוהלי העבודה והונהגו כרטיסיות על-פי מקומות עבודה ועל-פי מספרם של האסירים. הכרטיסיות הוחתמו ביציאה לעבודה ובחזרה ממנה. מאחר שמספר היהודים במחנה השתנה מדי יום ביומו - הן בשל תחלופה מתמדת של העובדים היהודים במפעלים ובבתי המלאכה בעיר, הן בשל תמותת יהודים בגין עונשים ואקציות - נודע לכרטיסיות תפקיד חשוב. החזרה ממקומות העבודה השונים

8. י', בהיר, איו"ש,

03/8263, עמ' 5-6.

9. לעיל הערה 7, עמ' 242.

10. שם, עמ' 243.

11. שם, שם.

12. שם, עמ' 41-42.

13. שם, עמ' 243.

14. שם, עמ' 255.

רוח במציאות עכורה

בשעות הערב לשיחות רעים, שבהן אף התעדכנו בנעשה בחזיתות השונות ובכך השתחררו מעט מהבדידות ומההתכנסות של כל אחד בתוך עצמו שנבעו מהמצב. אחד ממקומות ההתכנסות במחנה היה בית המרחץ. בית המרחץ שירת את הגרמנים בזמנים סדורים והיה פתוח למחנה ולמחוצה לו. בני משפחות שעבדו במקומות שונים נפגשו בו ואף בני משפחות שהסתתרו בצד הארי ניצלו את ההיתר לנוצרים להיכנס למחנה ובאו אליו להיפגש עם בני משפחותיהם. מפגשים אלו שמרו על אחדות המשפחה וחיזקו את האסירים.

אחריות ועזרה הדדית

יושבי המחנה נחלקו לשתים קבוצות: היוצאים לעבודה במפעלים השונים ואלה שנשארו לעבוד במחנה - שוטרים יהודים, סגל רפואי, פקידים ועובדי מטבח. האחרונים נהנו ממזון משופר מעט ובכמות גדולה ביחס לעובדים במפעלים. איטש'לה גרין, שעמד בראש המטבח, גילה אחריות כלפי האסירים בבית החרושת לנשק, שמזונם היה דחוק,¹⁵ והשתדל להותיר עבורם מזון במחנה, וכאמור, דאג לשלוח מזון כשר לשומרי הכשרות.

דאגתו של גרין לאסירים יצרה תגובת שרשרת של עזרה הדדית: השוטרים היהודים, שנהנו ממתבח עצמאי ושמזונם היה טוב משל העובדים האחרים, צירפו את הילדים שבמחנה למטבחם, ובכך שיפרו את סיכויי הישרדותם;²⁰ יהודים שעבדו במפעלים שבהם התנאים היו נוחים נרתמו ופעלו לעזרת אחיהם. דוגמה לכך היא עובדי בית החרושת לבורסקאות <<

חיי תרבות וחברה
במציאות החיים במחנה לעבודת כפייה, שסכנות אורבות בו בכל יום ותחושת העראיות שולטת, אך טבעי שיתעורר ייאוש. ואכן היו שבילו לילותיהם במשחקי קלפים והיו גם שמכרו חפציהם לפולנים תמורת יי"ש והשתכרו. אולם היו שבחרו בנתיב אחר: ניסו לצקת ממד של

יהודים הקדימו לקום כחצי שעה לפני שעת ההשכמה כדי להתפלל. נכנסו לבית המדרש להתחמם שעה קלה באורה של תורה

תרבות ושל רוח לחיי הסבל והאבדן. בבית החרושת לנשק ויטוורניה, עבד החזן משה רונטל,¹⁷ שהיה החזן האחרון של בית הכנסת הגדול ברדום. רונטל, שאיבד כבר את אשתו ואת בתו, הוזמן מפעם לפעם בערבים למחנה המגורים כדי לשיר ולעודד את האסירים. רונטל נהג לבצע קטעי חזנות שהיו מוכרים לשומעים, ובכך עודדם והמריצם לעמוד במלחמת החיים. לימים, כשהאסיר רונטל הגיע אל מחנה הריכוז פייהינגן שבגרמניה, המשיך גם שם לעודד אנשים בשירתו. אף הכנר חייט הוזמן לעתים לנגן בערבים, והאסירים היו רוקדים לצלילי נגינתו.¹⁸ היו שהתאספו

סוגר את בית המדרש רק בשעות הלילה המאוחרות.¹⁴ כאן התכנסה בערבים קבוצה בת עשרים איש, שעליה נמנו מעשירי היהודים, כגון: שמואל איכנבאום, ר' חיים-יוסף שוטלנד ור' בן-ציון פרייליג. אלה התכנסו ללימוד תורה, ובין מנחה לערבית שקק המקום חיים כאשר אל לומדי התורה הצטרפו יהודים שבאו אך לומר קדיש וללכת. בבית המדרש פעלו גם אוספי נדבות, והכסף נועד לקניית כיכרות לחם ליהודים שעבדו בבית החרושת לנשק ושסבלו מחסור במזון. מרכזי איסוף הכספים היו לייבל בייאמלגרין ומרדכי גרטנר (שרד את השואה ונפטר בארץ).¹⁵ היהודים הדתיים במחנה השתדלו כמיטב יכולתם לשמור את מצוות התורה. שתי הדוגמות שלהלן מלמדות שאנשים קיבלו על עצמם אחריות קהילתית לקיום מצוות שונות. הדוגמה הראשונה היא עובדי המטבח, שבראשם עמד איטש'לה גרין (שעוד יוזכר בהמשך המאמר). אלו דאגו לספק לשומרי הכשרות מבין העובדים חצי ביצה במקום בשר הסוס שניתן פעמיים בשבוע. הדוגמה השנייה היא העגלון ישראליק, שרתם ביוזמתו את סוסיו והוציא את המתים לבית הקברות. ישראליק הקפיד לשמור על כבודם של המתים ודאג לכסותם בסמרטוטים בזמן ההובלה. בתקופות השנה שבהן האדמה קפואה, הדליק עם עוזריו מדורה לחימום שטח אדמה וכרה בו קברי אחים. ישראליק הקפיד להפריד בקבורה בין גברים לנשים, כל זאת בזמן שבת הקברות עצמו כבר חולל לחלוטין על-ידי הגרמנים והפולנים - אלו עקרו את המצבות ורעו את עדריהם בשטח בית הקברות.¹⁶

15. שם, שם.
16. שם, עמ' 243.
17. שם, עמ' 75 ו-243.
18. שם, עמ' 243.
19. שם, שם.
20. שם, שם.

העגלון הישראלי הקפיד לשמור על כבודם של המתים ודאג לכסותם בסמרטוטים בזמן ההובלה

אירועים מרכזיים בקורות מחנה שבירליקובסקה

מדיניות החיסולים של האס-אס גברה על הצורך בכוח עבודה, ומסוף שנת 1942 התרבו במחנה הסלקציות והגירושים, ורצף האירועים שהתרחשו בו הגביר מאוד את רמת החרדה של אסירי המחנה. בנובמבר 1942, נודע לתושבי המחנה כי יהודים בעלי דרכונים בריטיים יכולים להירשם לנסיעה לארץ ישראל. 3,500 יהודים צבאו על משרדו של ד"ר שנדרוביץ', שניהל את הרישום. במשך יומיים מסרו הנרשמים את פרטיהם של קרובים בארץ ישראל - קרובים אמתיים ומדומים. על סמך דיווחים אלו, הוכנה רשימה, שנקראה "הרשימה הפלשתינאית". עוד באותו חודש עזבו חלק מהנרשמים את רדום ברכבת, ועם הגיעם לסוריה נשלחה ידיעה למחנה כי הם אכן בדרכם לארץ ישראל ושאינן מדובר בתרמית.²³ אך התקוות לשחרור יתר הנרשמים התבדו. בשלושה בדצמבר 1942 נכנסו אנשי אס-אס וורקשוץ אוקראינים למחנה, הוציאו ממנו כשמונה מאות יהודים והובילו אותם ברגל לשידלוביץ (Szydlowiec), מרחק שלושים קילומטרים מרדום. בינואר 1943 הם שולחו לטרבלינקה עם כל היהודים שנותרו עד אז בשידלוביץ. בסוף דצמבר 1942, הוציאו הגרמנים חמישה יהודים ממחנה המגורים שבירליקובסקה וירו בהם למוות. פסטמן, ראש מועצת היהודים, נאסר באותו לילה ונשלח לאושוויץ, ובמקומו מונה סגנו, שנדרוביץ.²⁴ בשלושה-עשר בינואר 1943, נכנסו למחנה מפקדיו

הם סייעו בהחבאת ילדים יהודים בצד הארי ובהעברת חפצים או כסף ממחבואם בדירות הקודמות של יושבי המחנה אל בעליהם בתוך המחנה. כשהגרמנים גילו זאת, הם הגבילו את תנועתם של השוטרים, אך עדיין היה בידם של אלו לסייע לאחיהם: השוטרים היהודים הופקדו על השמירה על המחנה. היה עליהם למנוע בריחת אסירים מן המחנה והכנסת חפצים שונים אליו. העונש על ניסיון בריחה או

הם הוציאו את היהודים מהרכבים. תוך פחות משעה כוסתה אדמת בית הקברות בעשרות גוויות

הברחה היה מוות בירייה או גירוש לאושוויץ. כאשר אנשי אס-אס תפסו אסירים בניסיונות עברה אלו, הם נורו או נשלחו לאושוויץ, אך כאשר שוטרים יהודים תפסו אותם, הם נפטרו בעונשים קלים, כמאסר במפקדת המשטרה או עבודת כפייה לזמן קצר. אך שגרת החיים במחנה, שגרה של עבודה לצד עזרה לזולת, לא האריכה ימים. חודשים ספורים בלבד התקיימה שגרה זו, ועם תחילת עונת הסתיו הגשומה ועם בואו של החורף הפולני הקר, התערערה השגרה ומאבק לחיים ולמוות תפס את מקומה.

«(עיבוד עור), שניהולו נשאר בידי הבעלים היהודים. מאחר שקיבלו כסף עבור הניהול ומצבם היה טוב יחסית לאסירים אחרים, עלה בידם לממן את רוב פעילותה של ההנהלה היהודית של המחנה. הם שילמו קנסות שהוטלו על יהודים והיו הראשונים להשתתף בכל מפעל פילנטרופי ותרבותי במחנה.²¹ אף במפעלים אחרים נוהלו מערכות פנימיות של עזרה הדדית. בבית החרושת לנעליים "פולקא", בעזרת מנהלו בפועל, הוקם מטבח לפועלים היהודים, ובו גם ניתנו להם מצרכים שונים.

בבית הדפוס של מפקדת המשטרה והאס-אס, ניצלו העובדים היהודים את העובדה שההשגחה עליהם לא הייתה קפדנית ופעלו להשגת מזון נוסף: חלקם רכשו מוצרי מזון ממקומיים, חלקם עסקו בהברחתו למחנה. הם אף הקימו ועדת ביקורת וגזברות לוודא שהכול מתנהל כהלכה. דוגמה נוספת וייחודית להתחשבות ולעזרה שהיו במחנה היא בית ילדים קטן שהוקם בו. הגברת פלציה הורוביץ אספה את ילדים שנותרו לבדם בעת שהאימהות יצאו לעבודה במפעלים והקימה מעין בית ילדים. היא הצליחה להשיג בחשאי את כל הדרוש להם, עיבדה תכנית הוראה ויצרה משחקים וצעצועים.²²

המשטרה היהודית והתנהלותה

תפקידיה של המשטרה היהודית במחנה היו מגוונים וכללו ליווי העובדים לעבודתם וממנה, עמידה בקשר עם הגרמנים, יישום פקודותיהם ועוד. תפקידים אלו הקנו לשוטרים חופש תנועה, שאותו הם ניצלו לטובת הציבור.

21. שם, עמ' 247.

22. שם, עמ' 268.

23. לעיל הערה 8, עמ' 7.

רוח במציאות עכורה

בית הקברות בעשרות גוויות. אריק קפקה (Kapke), מפקד הוורקשוץ, היה אחראי על המסע, וכשלושים יהודים התחננו בפניו שיצילם ממוות. תחנוניהם נענו, הם הוחזרו לאחד האוטובוסים ועם ערב נלקחו חזרה לרדום. בקורות מחנה שברליקובסקה נחרת אירוע זה בשם "אקציית האינטליגנציה".²⁶ כדי למלא את מקסת העובדים על-אף השילוחים מהמחנה, הגיעו אל המחנה ברדום, במשך כל זמן קיומו, עובדי כפייה יהודים מקהילות יהודיות במחוז רדום שחוסלו עד לאביב 1943 כחלק מ"מבצע ריינהרד", וכן יהודים ממחנות עבודה שונים בגנרלגוברנמן שהועברו לרדום מסתיו 1943 ואילך. <<

באותו יום הגיעו האוטובוסים לבית הקברות היהודי בשידלובייץ. אנשי אס-אס ואוקראינים הוציאו את היהודים מהרכבים והחלו להכות את המסרבים לצאת ולירות בהם. תוך פחות משעה כוסתה אדמת

**שוכנו מאתיים
איש בכל צריף,
בדרגשי קומתיים.
בצריף היו
עכברושים בגודל
של חתולים**

הגרמנים ובסיוע הוורקשוץ ציוו על הרשומים ברשימה הפלשתינאית להתרכז במגרש הגדול שברחוב שברליקובסקה 24. מאות שומרים כיתרו את המחנה, והיהודים שרוכזו במגרש עברו מיון - כ-1,600 מהם הובלו לתחנת הרכבת ומשם לטרבלינקה. אקציה זו זכתה לכינוי "האקציה הפלשתינית".²⁵ ב-21 במרס 1943, חויבו שנדרוביץ' וסיטנר להכין רשימה של יהודים בעלי תארים אקדמאיים ולרכזם ליציאה מהמחנה. באותו יום התייצבו ליד שער המחנה מאה וחמישים יהודים, כל אחד נושא שתי מזוודות. כולם הועלו לשני אוטובוסים, מבלי שלאיש מהם יהיה מושג לאן הם נלקחים. עוד

24. לעיל הערה 22, עמ' 250-251.

25. מ', פרל, אי"ש, 03/6364, עמ' 14; מ', פרל, התופת והנקמה, תל-אביב, 1992, עמ' 46-45. ראו גם: י', ארד, טרבלינקה אובדן ומרד, תל-אביב, 1983, עמ' 261; לעיל הערה 24, עמ' 251; י"א, קפלן, "ראדאם, גביית עדות מיחאל פרידמן ושמזאל-דוד פיג'ר", בתוך: פון לעצטען חורבן, 1, מינכן, 1946, עמ' 19.

26. לעיל הערה 24, עמ' 252-253; קפלן, שם, שם; קליינברג, אי"ש 03/828, עמ' 2-4. בין היהודים שחזרו למחנה היו טוביה פרידמן ואחותו בלה.

רונטל נהג לבצע קטעי חזנות שהיו מוכרים לשומעים, ובכך עודדם והמריצם לעמוד במלחמת החיים

יחידת שמירה של גרמנים אתניים (Volksdeutsche) מרומניה לשמור על הגדרות וללוות את האסירים לעבודות מחוץ למחנה. במאי 1944, מנה צוות המחנה שמונים איש.³³ מינואר 1944 ואילך, הגיעו לשקולנה יהודים נוספים, ומנתונים של המחנת הפולנית (Armija Krajowa - A.K.) מסתבר כי באותו חודש עמד מספר העובדים היהודים בשקולנה על 1,227 נפש.³⁴ בין ינואר ליולי 1944, הגיעו למחנה של שמונה משלוחים של עובדי כפייה יהודים - ארבעה ממחוז רדום וארבעה ממחוז לובלין. במרס 1944, הועברו משקולנה לצ'נסטוחובה 136 נשים וילדים ו-99

גברים, ובמאי 1944 הגיעו למחנה שבעים גברים ממחנה בליז'ין, חמש מאות גברים ממחנה בודז'ין (Budżyn), ושישים נשים ממחנה הריכוז פלאשוב (Płaszów). שני צריפים ענקיים הועברו לשקולנה ממיידנק כדי לשכן בהם את האסירים החדשים. יש להניח שביוני 1944 היו בשקולנה כ-3,000 אסירים יהודים.³⁵

ניסיונות בריחה וקשר עם המחנת

פרק מעניין בקורותיו הקצרים של המחנה בשקולנה הוא שיתוף פעולה שנקם בין כמה אסירים יהודים לבין קבוצת פעילי מחתרת מתנועת "הבונד" היהודית. שיתוף פעולה זה התאפשר הודות לפעילותה של ולאדקה (Władka), חברת "הבונד" בוורשה, שהייתה קשרית בין "הארגון

בשקולנה שוכנו בצריפי עץ חדשים, מאתיים איש בכל צריף, בדרגשי קומתיים. "בצריף היו עכברושים בגודל של חתולים... שמרו עלינו אוקראינים שהובילו אותנו מדי יום לעבודה ובחזרה מבית החרושת".²⁹ מחנה המגורים בשקולנה הוקף בשתי גדרות תיל - חיצונית, שהקיפה את המחנה, ופנימית שהפרידה

בין צריפי המגורים של הנשים והילדים לבין צריפי הגברים.³⁰ זקן המחנה (Lagerelder) היה יחיאל פרידמן. כתבי הזיכרונות מעידים עליו שמילא בקפדנות אחר הוראות הממונים עליו, אולם אינם מציינים אותו כמי שניצל את מעמדו לרעה.³¹ בשבעה-עשר בינואר 1944, כחודשיים לאחר המעבר משברליקובסקה, הועבר השלטון בשקולנה לידי האס-אס והמשטרה בלובלין, ובית החרושת היה לשלוחה של מחנה הריכוז (Konzentrationslager - K.L.) מיידנק. מפקד המחנה היה וילהלם זיגמן (Siegmann), ואיש האס-אס רוברט פריק (Frick) מונה לפקח על עבודת האסירים. המשטר החדש היה קפדן ומחמיר מקודמו.³² השומרים האוקראינים נשלחו ללובלין, ובמקומם הגיעה

חיסול מחנה שברליקובסקה

באמצע שנת 1943, החלו נגרים ופחחים יהודים לבנות צריפי מגורים ברחוב שקולנה (Szkolna) ברדום. בשמונה בנובמבר 1943, הגיע איש האס-אס רוקיטה (Rokita) לשברליקובסקה, ולאחר שהיהודים רוכזו בכניסה למחנה, הכריז: "אתם עוברים לרחוב שקולנה, לצריפים חדשים. דבר לא יחסר לכם. על כל אחד מכם לארוז את חפציו ולהביאם... למגרש... אין טעם להסתתר או להחביא דברי ערך".²⁷ מחנה שברליקובסקה פונה בו ביום, וכ-1,200 עובדי היהודים נלקחו

ברגל מהלך כארבעה קילומטרים למחנה ברחוב שקולנה שבצפון רדום. כחמש מאות יהודים עבדו אז עדיין בבית החרושת לנשק שבפיקודם של בטכר מהאס-אס ושל וילהלם בלום (Blum) מהאס-דה. בית חרושת זה היה מקום העבודה הראשי ברדום, במהלך שנות קיומו של המחנה, עבדו בו למעלה מאלף יהודים והוא היה אחד ממפעלי הנשק הגדולים בשטח הגנרלגוברנמן. בבית חרושת זה המשיכו יהודים לעבוד עד קיץ 1944.

מחנה שקולנה

בו ביום שהאסירים הועברו למחנה שקולנה, נשלחו מאתיים יהודים משקולנה למחנות עבודה שונים במחוז רדום, כגון: סקרז'יסקו-קמייננה, פיונקי, (Ostrowiec) ובלז'ין.²⁸ מאות האסירים שנתרו

27. לעיל הערה 24, עמ' 255; קפלן, שם, שם. 28. בורשטיין, איו"ש, 10378, עמ' 12; קפלן, עמ' 19-20. ראו גם: לעיל הערה 24, עמ' 255; Piątkowski, "Obóz pracy przy ul. Szkolna w Radomiu (1942-1944)", In: Zeszyty Majdanka, XIX, 1998, p. 42. 29. צ' רוקיץ, חיינו המשותפים, סיפור חיייה של חנקה וצבי, התופת, עמ' 52. עם המעבר לשקולנה, נשלחו סיטנר (ראש המשטרה היהודית בשברליקובסקה) ורוב השוטרים היהודים למחנה מיידנק, ובשקולנה הוקמה משטרה יהודית חדשה לתקופה קצרה. ראו: לעיל הערה 24, עמ' 255. 30. פרל, התופת, עמ' A., Donat, 32. The Holocaust Kingdom, a memoir, London, p. 232. 31. פרידמן שרד, ועדותו נמצאת בתוך: קפלן, לעיל הערה 28.

רוח במציאות עכורה

פינויים של כל מחנות העבודה במחוז רדום מפני החזית הסובייטית המתקרבת, הגיעו לרדום שש מאות שומרים ממיידנק. כ-3,000 אסירים, ובכללם חמש מאות היהודים שעבדו בבית החרושת הישן לנשק, נלקחו למחנת בצעדת מוות לטומשוב-מזובייצק (Tomaszow-Mazowieck), כ-75 קילומטרים ממערב לרדום. האסירים, מלווים במאות אוקראינים ואנשי אס-אס, צעדו שלושה ימים ללא הפסקה. על-פי הערכות, נרצחו בדרך בין מאה עשרים למאתיים יהודים. עם הגיעם לטומשוב-מזובייצק, הופרדו הגברים מהנשים. הנשים נלקחו לבית הסוהר העירוני, ואילו הגברים הועברו למפעל מקומי לייצור משי סינטטי. בשישה באוגוסט 1944, הוסעו האסירים מרדום לאושוויץ ברכבת משא.

מחנות העבודה ברדום התקיימו כשנתיים ימים. המציאות היומיומית במחנות אלה מלמדת כי רוח האדם ששררה בקרב יהודי מחנות אלה היא שיצרה מציאות המאופיינת גם בהיבטים מעשיים.

לאחר מקומות שבהם אפשר להחביא את הנשק. המקום היחיד שבא בחשבון היה יערות הסביבה, אך אלה שרצו פולנים מן הימין הפשיסטי האנטישמי.³⁸

גם משקולנה היו ניסיונות בריחה של אסירים, וגם כאן הוכנו בונקרים לבריחה. האחים בּוֹנְק, גולדפרב והאחים צוקרמן, שעבדו כנגרים בבניית הצריפים בשקולנה, בנו מבועד מועד, בסוף 1943, בונקר (מקלט) מתחת לצריף מספר אחת והכינו לו כניסה מוסווית. עם המעבר למחנה, החלו לחפור מנהרה מהבונקר לכיוון היציאה לרחוב שמחוץ למחנה, וכדי להסיר חשד הקפידו תמיד להגיע למסדר האסירים. במאי 1944, נתפסו כל השבעה לאחר שהמחבוא שהכינו נחשף בשל תקלה טכנית. "נתפסו אותם והם נשלחו לעבודה רגילה וקיבלו שלושים מלקות כל אחד. כל המחנה היה נוכח בעת קבלת המלקות. לא צעקו ולא בכו. הם נשארו בחיים".³⁹

פינוי המחנה וצעדת המוות

ב-26 ביולי 1944, עם תחילת

היהודי הלוחם" (Z.O.B.) בוורשה לבין חברי המחתרת היהודית בגטו צ'נסטוחובה.³⁶ בינואר 1944 הגיעה ולאדקה לרדום ובאמצעות איש קשר פולני יצרה קשר עם פועלי הדפוס היהודים מוורשה שהיו כלואים במחנה. באותו ביקור העבירה ולאדקה לאיש הקשר שלה עשרת אלפים זלוטי כדי לסייע לנזקקים, וביקשה רשימה של כל האסירים היהודים.³⁷ בעקבות ביקורה התארגנה ועדה, שעם חבריה נמנו דונט (Donat), האחים מלצר, אברהם קוטלר (Kotlar) ושמואל קסירר (Kasirer). הוועדה חילקה את הכסף לנזרכים. חברי הוועדה ניסו להכין רשימה של האסירים, אך הם נתקלו בקשיים מפני שבמחנה היו אז כ-2,500 נפש ולא עמדה לרשותם מכונת כתיבה. בסופו של דבר הועברה הרשימה לוורשה, ובקיץ 1944, בביקורה השני של ולאדקה ברדום, היא העבירה לאסירים חמישים אלף זלוטי ומסמכים מזויפים שהסתירה בתוך כיכר לחם ומסרה להם שהמחתרת שבשמה היא פועלת יכולה להעביר להם גם נשק. כל אסיר קיבל חמש מאות זלוטי, ודונט וחבריו החלו

32. Die SS und Polizeifuehrer in Radom, המכון לדקומנטציה בישראל, חיפה, 1995 (אוסף טוביה פרידמן), עמ' 156-157. ראו גם: א', לקס, אי"ש, M.49.E/2558; Donat לעיל הערה 30, עמ' 234.

33. Piątkowski, לעיל הערה 28, עמ' 44; קפלן, לעיל הערה 28, עמ' 20.

34. Piątkowski, שם.

35. פרדימן ופיגר, שמסרו עדות ב-1946 לכתב העת פון לעצטען חורבן, ציינו שב-26 ביולי 1944 פונו משקולנה 3,000 יהודים. ראו: קפלן, לעיל הערה 33, עמ' 21.

21. שטיין כותב שבינוי 1944 היו בשקולנה 3,000 יהודים - 2,450 גברים, כ-500 נשים ו-50 ילדים. ראו: לעיל הערה 24, עמ' 257-256.

36. ולאדקה היה שמה המחתרתי של פייגה פלטל (Peltel), לימים מיד (Mid).

37. Donat, לעיל הערה 32, עמ' 239.

38. שם, עמ' 245-247.

39. לעיל הערה 29, עמ' 46; לעיל הערה 24, עמ' 256.

■ **עדות, המכון לדקומנטציה בישראל**

- Die SS und Polizeifuehrer in Radom, 1995, חיפה. (אוסף טוביה פרידמן)
- Donat, Alexander, *The Holocaust kingdom, a memoir*, 1965, London.
- Kaczanowski, Longin, *Die Hitlerfaschistischen Todesfabriken im raum von Kielce*, 1983, Główna Komisja.
- Mlynarczyk, Jacek, *Judenmord in Zentralpolen, Der Distrikt Radom im Generalgouvernement 1939-1945*, 2007, Darmstadt.
- Piątkowski, Sebastian, "Obóz pracy przy ul. Szkolna w Radomiu (1942-1944)", In: *Zeszyty Majdanka*, XIX, 1998.

- אברהם-שמואל, שטיין (עורך), **ראדום**, 1691, תל-אביב: ארגון יוצאי ראדום בישראל.
- ארד, יצחק, **טרבלניקה אובדן ומרד**, 3891, תל-אביב: עם עובד.
- בידרמן, מרים, **נעורים בצל המוות**, תל-אביב: דבר.
- פרל, משה, **התופת והנקמה**, 2991, תל-אביב.
- קפלן, ישעיהו-אייגר, "ראדום, גביית עדות מיחיאל פרידמן ושמואל-דוד פיג'נר", בתוך: **פון לעצטען חורבן**, 1, 6491, מינכן.
- רוקן, צבי, **חינו המשותפים, סיפור חייהם של חנקה וצבי**, 5991, הוצאת המחבר.
- **עדות, תיקי ארכיון "יד ושם"**
- בהיר, ירחמיאל, אי"ש, 3628/30.
- בורשטיין, אי"ש, 87301.
- לקס, אברהם, אי"ש, 8552/E.94.M.
- פרל, משה, אי"ש, 4636/30.
- קליינברגר, אי"ש, 828/30.

2015 אירועים מיוחדים

גב' אסנת לוי. הדיאלוג בין המדריכים לבין הנוער מארצות-הברית לאורך המסע בשבילי פולין האבלות עסק בנושאים שונים: מעורבות, ערבות הדדית, קבלת אחריות ויהדות. בסוף המסע הביעו הסטודנטים רצון ללמוד יהדות ולהבין את משמעותה לחיים. [3]

■ כחלק משיתוף פעולה בכמה מישורים בין "שם-עולם" ל"קרן למורשת הכותל המערבי" בניהולו של **סולי אליאב**

ובהובלתו החינוכית של **דב רבינוביץ**, התקיים במכון יום עיון עבור הצוות החינוכי של "הקרן למורשת הכותל המערבי". ביום עיון זה נחשף הצוות

במסע זה התודעו הסטודנטים לקהילות בעלות מאפיינים תרבותיים ייחודיים, אשר שילבו בין עבר רבני מפואר להווה של השכלה רחבה. הסטודנטים ביקרו בבתי כנסת ובאתרים נדירים המעידים על עולם שהיה ונמוג. כן ביקרו באתר גטו טרזין - גטו שהיה יוצא דופן בין הגטאות במבנהו ובהתנהלותו. [2]

■ מדריכים מצוות "שם-עולם" הובילו **מסע לפולין של סטודנטים מארצות-הברית.** את קבוצת הבנים הוביל **הרב צביקה וילנר** ואת קבוצת הבנות הובילה

ינואר

■ כחלק ממיזם "מסע בעקבות קהילות בשואה" של המכון, יצא **מסע ליוון**, במיוחד **לסלוניקי**, כפילוט ראשון. למסע יצאו כחמישים סטודנטים מאוניברסיטות שונות המשתתפים בפרויקט "נפש יהודי". את המסע הוביל **הרב אברהם קריגר** בשיתוף **צוות "נפש יהודי"**. כל סטודנט קיבל חוברת מיוחדת - שהכילה **הגב' אורית חרמון**, שגם ליוותה אותם במסע - שבה מידע להכרת תרבות יהדות יוון בכלל ויהדות סלוניקי בפרט. קהילת יהודי סלוניקי הייתה גדולה ומפוארת ובעלת השפעה רבה על העיר, קהילה שהערבות ההדדית בה התקיימה לכל אורך שנות קיומה של הקהילה עד סופה המר בהכחדתה הכמעט מוחלטת על-ידי הצורך הגרמני. [1]

■ עוד מסע שהתקיים כחלק ממיזם "מסע בעקבות קהילות בשואה" של המכון, הוא **מסע סטודנטים לצ'כיה** - מסע לקהילה באין קהילה. את המסע הזה הוביל **הרב משה חבה** בשיתוף **צוות "נפש יהודי"**.

3

פברואר

■ **הנהלת רשת אמ"ת** ראתה לנכון להיחשף בעצמה לתכני המכון, זאת לאחר שתלמידי הרשת מגיעים בקביעות לימי עיון במכון. חברי ההנהלה וד"ר **אמנון אלדר** העומד בראשה הגיעו ליום עיון במכון.

■ **הנהלת "האגודה להתנדבות"** הגיעה ליום עיון במכון ללמוד על תכני המקום ולברר אפשרות לשיתוף פעולה בין שני הגופים בנושאים חינוכיים, בין השאר בהעשרת בנות השירות הלאומי על-ידי צוות המכון. [4]

■ **קבוצת מבוגרים הנמצאים בהליכי גיור** בארבעה מכוני גיור שונים הגיעה לערב עיון במכון. בערב זה הם עסקו בשאלות מוסר שעלו בגטאות ועוד. מטרת הערב הייתה להוסיף נדבך בזהותם היהודית העתידית ולהעמיק בהם את תחושת ההזדהות עם העם היהודי על קורותיו.

החינוכי של הקרן לתכנים המיוחדים המובאים ב"שם-עולם" ולתערוכות שבמכון. כן התקיימה סדנת שיח בין הצוות החינוכי של "שם-עולם" והצוות של הקרן, במטרה לגבש רציונל לשילוב שני המקומות במיזמים משותפים, כגון סיור לימודי במנהרות הכותל לאחר מסע בני גוער לפולין, סיור שיעסוק באמונה, ברוח התחדשות ובתקווה, וכן שיתוף פעולה במסעות סטודנטים לפולין.

3

■ **כינוס של "החברה הגנאולוגית ישראלית"** שהתקיים ב"בית אריאלה", הוזמנו להרצות מר **דריוש דקר**, חוקר מטעם "שם-עולם" בפולין, ו**הרב קריגר**. דריוש הרצה על ארכיונים בפולין בתחומי הגנאולוגיה ועל שיטות חיפוש שונות המתאפשרות כיום בעידן האינטרנט. הרב קריגר הרצה על מדורי הארכיונים השונים ב"שם-עולם" ועל האפשרות להיעזר בהם במציאת מידע על משפחות בתקופת השואה.

4

5

מרס

■ במפגש האחרון של משתתפי **המחזור הראשון של קורס "דור שני"**, הרצתה **הסופרת נאוה סמל** על הדור השני כצינור המעביר את סיפורי הדור הראשון, על מקומו בסיפור ועל כלים להעברת הסיפור. במפגש השתתפו גם בני **המחזור החמישי של קורס הכשרה להדרכה בפולין**, הלומדים באותו יום במכון. [5]

6

■ כמדי שנה בשנה, התקיימה **שבת לצוות "שם-עולם"**, לחברי העמותה ולבני משפחותיהם במרכז הימי בקיסריה. במהלך השבת, העביר הרב **עידן אופטובסקי** שיעור וכן נערך עונג שבת בהנחיית הצוות. במוצאי שבת התכנס הצוות לדיון בנושאים הקשורים לפעילותו של המכון ולעתידו. [6]

המשך בעמוד 16

2015 אירועים מיוחדים

המשך מעמוד 15

7

הרב קריגר בתיאור רשמי מסע בעקבות יהודי סלוניקי שקיימה קבוצת סטודנטים בהדרכתו. חלק מהמסע התבסס

על סיפורו של יצחק כהן. בהמשך הערב נשאו דברים **הגב' חני עדין**, בתו של יצחק כהן, וכן יצחק כהן עצמו - שדיבר ברגש רב ושהודה למכון "שם-עולם" שנתן במה לסיפורו ובפרט **לאפרת חבה** שכתבה את הספר. [8]

לפני כשנתיים, שבו השתתפו שבעה-עשר ידוענים. בסרט הם מתמודדים עם סוגית הנחלת זיכרון השואה. הסרט הוקרן גם במוזאון מגדל דויד, לאחר ההקרנה שם התקיימה שיחה עם כמה מהמשתתפים בסרט: השחקנית **אסתי זקהיים**, השחקנית **יונה אליאן**, הרב **אברהם קריגר** ומנכ"ל "ידיעות ספרים" **דב איכנוולד**. בערב יום השואה הוקרן הסרט בערוץ הראשון של הטלוויזיה. הסרט עורר תהודה רבה, והתגובות לו רבות וחיוניות. [7]

7

■ **ערב לרגל הוצאתו לאור של הספר "חלום אחד באושוויץ"**, המספר את סיפורו של **יצחק כהן**, ניצול שואה מסלוניקי. הערב התקיים כהמשך ליום עיון למדריכי פולין שהתמקד ביהודי סלוניקי. את הערב פתח

■ **פרופ' יעקב רבקין**, פרופ' להיסטוריה באוניברסיטת מונטריאול שבקנדה, הגיע למפגש היכרות עם המכון. פרופ' רבקין ביקש שנציגי "שם-עולם" ישתתפו **בכנס שיעסוק בנרטיבים חדשים בהיסטוריה היהודית המודרנית**. בכנס יידונו נושאים הקשורים לציונות ולעלייה ארצה ועוד.

■ בית הספר "**רופין**", ביוזמה מעניינת, הציע **להורי תלמידים היוצאים למסע בפולין** להצטרף למסע באוטובוס נפרד. ההורים אף הגיעו ליום עיון מיוחד עבורם במכון הכנה למסע.

■ **טקס חלוקת מלגות לתלמידי הטכניון** שהשתתפו בקורס של המכון כחלק ממיזם "**שם-עולם באקדמיה**" התקיים בטכניון. אחוזים ניכרים מהסטודנטים השתתפו בקורס כשומעים חופשיים, אך כעשרים סטודנטים כתבו עבודות וזכו במלגות. הרב **קריגר** הרצה בטקס על שאלות של זהות מול שאלות של קיום בתקופת השואה. בכנס נשאה דברים גם **הגב' דבורה סלייטר**, האחראית על הקורס בטכניון מטעם ארגון "נפש יהודי".

אפריל

■ בסינמטק בתל-אביב נערך ערב **פרמיירה לסרט התיעודי החדש "שאלות של חיים ומוות"**, שביים והפיק **משה אלפי** בשיתוף המכון. סרט זה נערך בעקבות מסע "תעצומות נפש" שהוציא המכון

8

11

קהילות: הרב טופ, רבו של בית גייקוב בלוס-אנג'לס, **והרב איינהורן,** רבם של בית כנסת בלוס-אנג'לס ושל ישיבת יבנה בעיר.

■ **כחלק מתכנית "soul train"** שמפעיל המכון בהובלתו של **מוטי איזק,** עוברות מדריכות בקייטנות לילדים בקהילות קטנות ברחבי ארצות-הברית השתלמות מקדימה ב"שם-עולם". רוב המדריכות הן ישראליות

יצאו החודש **שני מסעות לסלוניקי:** מסע של סטודנטים מאוניברסיטות שונות המשתתפים במיזם "נפש יהודי" יצא בהובלתו של **הרב אברהם קריגר** ובשיתוף צוות "נפש יהודי"; מסע של סטודנטיות מאוניברסיטות שונות המשתתפות גם הן במיזם יצא בהובלתה של **הגב' אורית חרמון** ובשיתוף צוות "נפש יהודי". שני המסעות היו מעשירים, משפיעים ועוצמתיים. [11]

9

■ **בימי חול המועד פסח,** פתח המכון את שעריו וקיים **סיורים לציבור הרחב.** ההיענות הייתה רבה, משפחות רבות הגיעו למכון - המבוגרים שמעו הרצאות וסיירו במרחב ההתבוננות אשר במכון, הילדים שיחקו במשחוקייה אשר הופעלה במכון ויצאו לסיור חווייתי בכפר. [9]

11

והן מעבירות פעילויות בנושאי יהדות וארץ ישראל. המדריכות מעבירות לילדים בקייטנות ולחברי הקהילה מסרים של המכון. הקהילות רואות חשיבות רבה בקשר עם ישראל ובקבלת מסרים יהודים.

■ ארגון **"פנים אל פנים"**, שמפעיל מיזמים רבים, ביניהם מיזם למורים ולרבנים שעוסקים בהוראת יהדות בסקטורים הכלליים, נעזר במכון במיזמים - צוות המכון משתלב בהעברת סדרת הרצאות בנושאי אמונה ושואה ובקיום סיורים מודרכים במכון.

מאי

■ **הרב קריגר ומוטי איזק יצאו למסע גיוס כספים והרצאות.** הם הגיעו לניו-יורק, לסאן-פאולו בברזיל וללוס-אנג'לס. במהלך המסע הם נפגשו עם חברים באגודת "שם-עולם" וכן עם תורמים ועם אישים משפיעים. כן נפגשו עם סגן ראש משלחת ישראל באו"ם, **השגריר דויד רוט,** לדון עמו באפשרות לפעילות של "שם-עולם" באו"ם. הם נפגשו גם עם **אייב-אברהם פוקסמן,** **ראש הליגה למניעת השמצה,** ועם **רבני**

10

■ **ביום הזיכרון לשואה ולגבורה** נערכה במכון פעילות מתוגברת **לגדודים מהצבא,** ביניהם סגל פיקוד גדוד המעברים ביו"ש. שיאו של היום היה הטקס שערכה הרבנות הצבאית במקום בהובלתו של הרב הצבאי הראשי, **רפי פרוץ.** [10]

■ בעקבות הצלחתו של מסע הפיילוט ליוון שהתקיים בינואר כחלק ממיזם **"מסע בעקבות קהילות בשואה"** של המכון,

אסנת לוי

אמון סבא שלי היה יורה בי

ג'ניפר טגה, ספריית פועלים - פורת
2015, ת"א, 211 עמ'

בצעירותה, הגיעה גטה לישראל בתהליך של חיפוש עצמי. אז עוד לא ידעה על עבר משפחתה הביולוגית. היא למדה באוניברסיטה בתל-אביב והכירה חברים רבים, ואלו עזרו לה בחיפוש העצמי שעשתה וברגע גילוי האמת - זמן מה לפני היותה בת ארבעים.

"ואני, אני דומה לזו? צבע עורי מבדיל בינינו. אני מדמיינת את עצמי עומדת לצדו... הוא במדוי השחורים עם הגולגולות, אני, הנכדה השחורה. מה היה אומר על נכדה כהת עור שאם לא די בכך, גם מדברת עברית? בעיניו הייתה כתם בושה, ממזרה שמכפישה את שם המשפחה. סבא שלי בטח היה יורה בי."
(עמ' 46)

הפחד של טגה שמא יש בה גן נאצי מטריד אותה. היא מנסה להבין אם האהבה שהיא חשה כלפי סבתה, שחיה עם אמון גת סמוך למחנה הריכוז והייתה עדה לזוועות שהתרחשו בו, היא משהו אפשרי בכלל. אם היא יכולה לאהוב את בת זוגו של מפלצת סדיסטית כמו גת.

"אני לא חושבת שאפשר להשתחרר לחלוטין מן העבר, הוא ממשיך להשפיע עלינו, הצאצאים, אם נרצה או לא... אני מאמינה שנוכל להסתדר עם העבר וגם להניח אותו מאחורינו מתישהו אם רק נתמודד אתו בצורה פתוחה וגלויה." (עמ' 144-145) כותבת טגה כשהיא עושה את דרכה להבנה ולהשלמה. גם עלינו מוטלת החובה להבין שהעבר שלנו קשור בעתידנו ושאל לנו לשכוח אותו או להשתחרר ממנו.

אני דור שלישי לניצולי שואה. תילי תילים נאמרו ונכתבו על השפעת השואה על משפחות הניצולים. בספר זה, זכיתי להצצה מרתקת לחייהן של שלוש נשים: אשתו, בתו ונכדתו של פושע נאצי, ולמדתי כיצד הדבר השפיע על המארג המשפחתי שלהן ומה הן חושבות על התנהגות אבי המשפחה. אני ממליצה מאוד על הספר. קראתי אותו בנשימה עצורה. המילים התערבבו עם תמונות מהסרט "רשימת שינדלר" ועם מראות מהמסעות שהובלתי בפולין. חשוב לקרוא ספרים כאלה דווקא מפני שהם מציגים את זווית הראייה של הצד האחר - של הדור השלישי לפושעי מלחמת העולם השנייה. הבנתי שגם עליהם מוטל עול כבד מנשוא. עול העבר שעמו יש להתמודד ועול שימור הזיכרון.

טגה מגוללת את סיפור הגילוי של עברה אגב סיפור ילדותה: על אמה שמסרה אותה לאימוץ ועל סבתה - זוגתו של אמון. מרגע הגילוי, ג'ניפר טגה אינה מוצאת מנוח, גם כשהיא יוצאת למסע בין מחנות ריכוז, לביתו של גת ולביתה של סבתה, למפגשים עם אמה ועם אחותה למחצה - שעל קיומה כלל לא ידעה, ולביקורים בישראל - שהייתה לחלק בלתי-נפרד ממנה.

הספר משלב שתי עלילות. האחת של ג'ניפר טגה, והשנייה מעין מסמך היסטורי שחיברה העיתונאית ניקולה זלמייר, כשהיא מסתמכת על דבריה של טגה. הספר מתחיל בגילוי של טגה וממשיך בנתונים היסטוריים שמשלימים את התמונה. הספר עובר בין סיפור אישי לסיפור קולקטיבי.

"מהי משפחה? מה שאנחנו יורשים או מה שאנחנו חולקים זה עם זה?" (עמ' 190)

שואלת טגה ארבע שנים אחרי שגילתה את הספר על אמה: "קורות חייה של מוניקה גת, בתו של מפקד מחנה הריכוז מתוך 'רשימת שינדלר'". היא מנסה לתת תשובה לשאלה במהלך הספר, בעזרת תהליך פסיכותרפי שעברה.

ג'ניפר טגה נמסרה לאימוץ בגיל ארבעה שבועות. בגרמניה של שנות השבעים, מוסד אימוץ אפשר להורים להמשיך ולראות את הילדים. למעשה, המוסד היה מיועד לילדים לאימהות עובדות שלא יכלו לטפל בילד בנוסף לעבודתן. אמה וסבתה של ג'ניפר טגה באו לבקרה מידי פעם בפעם. מאוחר יותר, הועברה טגה למשפחה אומנת, וזו אימצה אותה בגיל שבע על-פי החוק ובהסכמת אמה. בעיניה של מוניקה גת, ג'ניפר היא בראש ובראשונה הבת של הוריה המאמצים.

בגיל 38, גילתה ג'ניפר טגה את האמת על משפחתה: סבה היה מפקד מחנה הריכוז פלאשוב, והוא נהג לירות ביהודים רק בגלל שהם יהודים. וגם בגלל שהוא נהנה מזה. טגה מנסה להבין היכן עובר הגבול בין אהבה לשנאה ואם קיים גן נאצי. היא כותבת ספר מרתק שבו היא מנסה להבין את הצד האחר של המפלצת הנאצית.

בפתח הרומן "רודף העפיפונים" מאת חאלד חוסייני, אומר גיבור הספר: "למדתי שטועים אלה האומרים על העבר שאפשר לקבור אותו. כי העבר חוצב את דרכו החוצה בציפורניו."

ג'ניפר טגה, מחברת הספר "אמון, סבא שלי היה יורה בי", גילתה את עברה יום אחד. כשבילתה בספרייה, מצאה ספר, והוא חשף בפניה את האמת על אודות משפחתה (עמ' 9-10).

כל חיי הייתה לי תחושה שמשהו אצלי לא בסדר: העצבות שלי, הדיכאונות. אבל לא גיליתי מה הוא אותו דבר בסיסי כלי-כך שאינו כשורה אצלי.

גֵּץ לוקח את ידי בידו, אנחנו הולכים למכונית שלו. אני כמעט לא מדברת בנשימה הביתה. בעלי מתפנה מעבודתו לשארית היום ומטפל בשני הבנים שלנו. אני צונחת על המיטה, קוראת וקוראת עד העמוד האחרון. כבר חושך כשאני סוגרת את הספר. אני מתיישבת אל המחשב וחוקרת כל הלילה, קוראת כל מה שאני מוצאת על אמון גת. אני מרגישה כמו במופע זוועות. (עמ' 14)

סבה של טגה היה אמון גת, מפקד מחנה הריכוז פלאשוב. גת היה סדיסט רצחני, שלא בחל בשום דרך לחיסול יהודים. הוא היה גם חברו הטוב של אוסקר שינדלר, והשניים הם דמויות מובילות בסרט "רשימת שינדלר" של סטיבן שפילברג.

אני קוראת על הגטאות שפינה בפולין, על מעשי הרצח הסדיסטיים שלו, על הכלבים ששיסה בבני אדם. רק עכשיו אני מגלה את היקף הפשעים שביצע אמון גת. הימלר, גבלס, גרינג - הדמויות האלה מופיעות לפני מי. מה בדיוק עשה אמון גת, זאת לא ידעתי. בהדרגה מתבהר לי שהדמות בסרט "רשימת שינדלר" אינה פיקטיבית, היא דמות אמתית, בשך ודם. הסבא שלי. איש שהרג אנשים בזה אחר זה וגם שמח במעשיו. אני נכדתו של רוצח ההמונים. (עמ' 14)

תערוכת שמאטעס

| הילה גבאי |

צאר כיון

הצאה

ספק, ניצול הפסולת ומחזורת יכולים לשמש דוגמה ייחודית בתולדות התעשייה. 1,800 איש הועסקו במפעל למיון הפסולת, אך בזכותם הייתה תעסוקה ל-11,460 עובדים.

בכל מחלקה במפעל פעלו מדריכים, ועל-אף היותם מנותקים מהנעשה בתחום התעשייה והאפנה בעולם, הם עצמם יצרו חידושים טכניים וחידושי אפנה. יש לזכור שהמדריכים, נשים וגברים כאחד, לא היו כלל אנשי מקצוע בתחום, וכי רק כישרונם וכוח רצונם עמדו להם בביצוע תפקידם הקשה.

המפעל למיון פסולת הוכיח שמלא כלום ניתן ליצור חומר גלם ולספקו לתעשיית הגטו. המסחר בסמרטוטים והעיסוק במחזור נחשבו באותם ימים לעיסוק לא-מכובד. הסמרטוטר היהודי לא היה דמות מכובדת מבחינה כלכלית בעיני בני ארצות מרכז אירופה ומזרחה. אך בגטו, נוכח המחסור בחומרי גלם, עלה כבודו והסמרטוטר היהודי הנקלה זכה לתואר "חיוני מבחינה כלכלית", הואיל ונוכחו לדעת כי מן הפסולת הבזויה ניתן לייצר דברים יפים, מועילים ובעלי ערך. בהמשך ממייני הפסולת שימשו כמספקי מידע לגטו בפתקים וסימנים שונים והיוו עדות לאשר ארע לתושבי הגטו שנשלחו ליעד לא נודע (מחנה המוות חלמנו). פעילותם זו הגדירה אותם כ"מסוכנים" בעיני הרשויות, דבר שהביא להידוק הפיקוח עליהם כעל עובדים במפעל בטחוני.

הכישרונות היצרניים של העם היהודי הם אחד התחומים מעוררי ההשתאות ביותר כאשר הם נבחנים בהקשר של העמידה היהודית בשנות הכיבוש הנאצי. אל מול ההידרדרות הקשה בתנאי קיומם וביכולת עבודתם של היהודים בגטו, עומדת יצירה פורחת, אשר כואבת את מציאות החיים ואת הכיליון המרחף על העם היהודי ומגיבה להם.

דוגמה לכך היא תערוכת השמאטעס שהציג מפעל למיון פסולת (המחלקה לחומרי גלם ישנים) תחת איחוד מפעלי הטקסטיל בגטו לודז'. ייחודה הבולט של תערוכה זו, המבדיל אותה מתערוכות אחרות מסוג דומה, הוא שכל המוצגים בה נוצרו מחומרים ישנים, כלומר מסמרטוטים, מסחבות ומפסולת. למעשה, המפעל אינו משמש כמחסן לחומרים ישנים, אלא כיוזם ענפי ייצור חשובים. שתי נקודות אלו מייחדות תערוכה זו. פן נוסף הוא שסחבות אלו מבגדים של תושבי הגטו אשר הותירו רכוש זה מאחוריהם. המוצרים שנעשו מהסחבות היו זכר מהנשלחים למחנה המוות חלמנו. התערוכה שהוצגה בגטו לודז' מציגה תחילה סקירה גרפית של חלוקת חומרי הגלם. אליה מצורפת דיאגרמה המלמדת שחומרי הגלם, שהם למעשה פסולת, מסופקים למפעלים שונים: מפעל לתעשיית שטיחים, מפעל להכנת כפפות, מפעל לרקמת יד, מצבעה, סנדלרייה, מפעל עבודות עור, מפעל לכובעים, תעשיית טקסטיל ומפעל סריגים. ללא

בכל שאלך / ש' שלום

בכל שאשכב אני שומע קולות אחיי הסחובים עדרים לשחיטה - מאודי תבערה, מאיי מפולות, מערים ועיירות - מזבחות לעולות; אנקת אובדנם לילותיי מבעיתה. ועיניי לא תחדלנה תמיד לראותם, ולבי לא יחדל מלזעוק: תועבה! וכל האדם ייתבע על מותם, ושמים מעל עוד ירדו לבכותם, ועולם ומלואו על קברם מצבה.

בכל שאלך אני שומע צעדים. - אחיי בדרכים, בביצות, ביערות - עמוסי חשכה, מקרה רועדים, רדופי להבות, מגפות ופחדים, במטר, בשלגים, בסופות, בסערות בכל שאעמוד אני שומע דפיקות, - אחיי בצינוק, בתאי הנכאים - מפלחות החומות ובוקעות השתיקות, מדורות אל דורות הריהן מזעיקות במחנות העינוי, בבורות רפאים.

והארץ היתה
תוהו ובהו
והשך על פני
תהום
ורוח
אלוקים
מרחפת
...

מכון שואה ואמונה "שם עולם"
לחינוך תיעוד ומחקר-בכפר הרואה

קורס להכשרת מדריכים למשלחות נוער לפולין מחזור ו'

באישור ובפיקוח משרד החינוך

הקורס יפתח בשנת תשע"ז

לוח זמנים חדש

כדי לאפשר היערכות מוקדמת (שבתון ואילוסי מערכת)

הרשמה: 7-11.15

מרכזי הערכה ומיון: 11-12.15

פתיחת הקורס: 9/16

היקף הקורס

270 שעות וסיור לימודי בפולין

משך הקורס

הקורס יערך אי"ה בתקופת חשוון-תמוז תשע"ז
נובמבר 2016 - יולי 2017

הלימודים יתקיימו בימי רביעי במכון שם עולם בכפר הרואה

תנאי קבלה

הקורס מיועד לבעלי השכלה אקדמית
ותעודת B.A או B.E.D

להדריך עם נאמה

לקבלת טפסי הרשמה יש לשלוח קורות חיים

למייל: shemolam@shemolam.org.il

או לפקס: 04-6365929

לפרטים נוספים:

0524-700906 | 0524-700900

הדור השני

קורס

שליחי זיכרון השואה

מחזור ב'

מטרת הקורס היא להכשיר את בני "הדור השני"
ליום שבו יהיו הם הקרובים ביותר למושג
"הדור הראשון" והם שיספרו את סיפור הניצולים,
בהעדרם, כנושאי זיכרון השואה לדורות הבאים.

במהלך הקורס, המשתלמים יעסקו בחקר ובלימוד בכמה
מעגלים, יערכו מחקר אישי על סביבת הוריהם ויקבלו כלים
להעברת הסיפור ודרכים לביטוי אישי ולהתמודדות אישית.

היקף: 60 שעות 12 מפגשים ובנוסף שעות מחקר אישי
מקום הקורס ותקופת ההכשרה: הלימודים יתקיימו בכפר-הרא"ה.
בימי רביעי, חשוון-ניסן תשע"ז, אוקטובר 2015 - אפריל 2016.
תנאי קבלה: ראיון ומבדק התאמה.

משתתפי הקורס ישולבו בעתיד במסגרות שבהן

יוכלו להביא את סיפורם לתודעה הציבורית.

לפרטים, הרב צביקה וילנר:

04-6301637 | נייד: 052-5677464